

TA'LIM TIZIMIDA BOLALARGA NISBATAN ZULM VA ZO'RAVONLIKNI OLDINI OLISH CHORALARI

Abdullayeva Bibihojar Yuldashevna

Xorazm viloyati Bog'ot tumani MMTB ga qarashli

35-son umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim tizimida bolalarga nisbatan zulm va zo'rvonlik holatlarining oldini olish, ularning psixologik va ijtimoiy sabablari hamda samarali profilaktik choralar yoritilgan. Shuningdek, maktab, oila va davlat institutlarining bolalarni himoya qilishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: zo'rvonlik, zulm, bola huquqi, ta'lim tizimi, psixologik himoya, profilaktika, maktab muhiti, oila, maktab psixologi, xavfsiz muhit.

KIRISH

Bolalarga nisbatan zulm va zo'rvonlik jamiyatning eng og'ir ijtimoiy-psixologik muammolaridan biri hisoblanadi. Bola shaxsining shakllanishi aynan ta'lim va tarbiya jarayonida amalga oshadi, shu bois bu muhit uning psixik va emotsional rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Har qanday zo'rvonlik ko'rinishi bolaning ruhiy salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi va uning kelajakdagi ijtimoiy hayotiga salbiy ta'sir qiladi.

Ta'lim muassasalarida zo'rvonlik turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: o'qituvchi tomonidan bosim o'tkazish, tengdoshlar orasida kamsitish, ruhiy tazyiq yoki kiberbulling holatlari. Bunday vaziyatlar o'quvchilarda qo'rquv, xavotir, o'ziga ishonchsizlik va o'qishga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi. Zo'rvonlikning kelib chiqishiga bir qator omillar ta'sir qiladi. Avvalo, pedagogik madaniyatning yetishmasligi, psixologik tayyorgarlikning pastligi va kommunikativ ko'nikmalarning zaifligi muhim sabablardan biridir. Shuningdek, oilaviy muhitdagi nizolar va ijtimoiy stress ham bolalarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim tizimida bolalarga nisbatan zo'rvonlikning oldini olish uchun eng avvalo sog'lom psixologik muhit yaratish zarur. Maktabda o'quvchi o'zini xavfsiz va erkin his qilishi, o'z fikrini bildirishdan qo'rqmasligi kerak. Buning uchun o'qituvchilar o'quvchilarga nisbatan hurmat va qo'llab-quvvatlash asosida munosabatda bo'lishlari lozim. Maktab psixologining roli bu jarayonda juda muhimdir. U o'quvchilarning psixologik holatini muntazam kuzatib boradi, zo'rvonlikka uchragan bolalarni erta aniqlaydi va ularga individual psixologik yordam ko'rsatadi. Shuningdek, profilaktik treninglar va guruh mashg'ulotlari orqali bolalarda stressni boshqarish va o'zini himoya qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Oila ham bolalarni

zo‘ravonlikdan himoya qilishda asosiy institut hisoblanadi. Ota-onalar farzandlari bilan ochiq muloqot qilishlari, ularning muammolarini tinglashlari va ishonchli munosabat o‘rnatishlari zarur. Oiladagi mehr-muhabbat va qo‘llab-quvvatlash bola psixikasining barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

Shuningdek, ta‘lim tizimida huquqiy va tashkiliy mexanizmlarni kuchaytirish muhimdir. Bolalar huquqlarini himoya qilishga oid qonunlar ijrosini ta‘minlash, maktablarda ichki tartib va nazorat tizimini yaxshilash hamda xavfsiz ta‘lim muhitini yaratish zarur. Profilaktik ishlar doirasida ma‘rifiy tadbirlar, treninglar, seminarlar va ota-onalar bilan uchrashuvlar o‘tkazish samarali natija beradi. Bolalarga o‘z huquqlarini bilish, zo‘ravonlik holatlarini aniqlash va yordam so‘rash ko‘nikmalarini o‘rgatish ham muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda «bolalarga nisbatan zulm va ehtiyotsiz munosabat» tushunchasi avvalo qonuniy asosga tayanadi. O‘zR qonunchiligiga ko‘ra, zulm deganda ehtiyotsiz va loqayd munosabatda bo‘lish nazarda tutilmaydi. Zulm va loqayd munosabat quyidagicha ta‘riflanadi: Bolaga nisbatan zulm – bolaning ixtiyoriga zid ravishda yoki uning ko‘makka muhtoj holatidan foydalanib, uning shaxsiy dahlsizlik huquqini buzuvchi jismoniy, jinsiy va ruhiy ta‘sir ko‘rsatishdir. Mazkur ta‘rifga binoan, zulmning jismoniy, jinsiy va ruhiy ko‘rinishlari ajratib ko‘rsatiladi.

Bolaga loqayd munosabatda bo‘lish – ota-onalar yoki ularni o‘rnini bosuvchi kishilar, shuningdek boshqa shaxslar tomonidan bolalarni boqish, tarbiyalash, sog‘lom turmush kechirish sharoitlarini yaratish, to‘la ma‘lumot olish va shu kabilarni ta‘minlashga doir o‘z majburiyatlarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmasliklari.

Bolalarga nisbatan noloyiq munosabat turlari:

Jismoniy zo‘ravonlik – shafqatsizlik va bolaga og‘riq keltiruvchi hamda uning sog‘lig‘i va rivojlanishiga zarar yetkazuvchi insoniyatga mos bo‘lmagan maqsadga yo‘naltirilgan boshqa xatti-harakatlar:

- ✓ bolaga yetkazilgan har qanday tana jarohati yoki og‘riq berish (urish, chimchilash, tishlash, kuydirish, bolani bo‘g‘ish yoki cho‘ktirish)
- ✓ bolaga tana jarohati yetkazilishiga qarshilik qilmaslik
- ✓ bolani har qanday jismoniy jazolash – tarsaki, kaltaklash, tahqirlash
- ✓ bolani dori yoki boshqa kimyoviy vositalar yordamida zaharlash
- ✓ Jinsiy zo‘ravonlik – kattalarning jinsiy ehtiyojlarini qondirish uchun bolalardan foydalanish. Bolani jinsiy faoliyatga jalb qilish uchun tahdid, kuch, ayyorlik va ishonchdan foydalanish.
- ✓ bola bilan har qanday jinsiy aloqa yoki munosabatlar (kuch ishlatgan holda yoki ishlatmasdan)
- ✓ bolani jinsiy aloqaga jalb qiluvchi har qanday xulq-atvor
- ✓ seksual tavsifdagi har qanday xatti-harakatlar – o‘yinlar, suhbatlar, foto va video tasvirlarni tomosha qilish

✓ seksual g‘arazgo‘ylik – bolani seksual maqsadda sotish, pornografik foto va videotasvirlardan foydalanish

✓ fohishabozlikka jalb qilish

Emotsional (ruhiy) zo‘ravonlik – bolaga lozim darajada e‘tibor bermaslik, g‘amxo‘rlik qilmaslik, qo‘llab-quvvatlamaslik, hissiy yaqinlik ko‘rsatmaslik. Bola doimiy ravishda e‘tibor va mehrning yetishmasligini his qilib turadi, tahdid va kamsitishlarga duchor bo‘ladi va bu o‘z qadr-qimmatini bilmaslik va o‘ziga ishonchsizlikni oshishiga olib keladi, bularga:

✓ yolg‘on, tahdid, qo‘rqitish, kamsitish, haqorat qilish, so‘kish;

✓ boladan voz kechish, izolyasiya

✓ noijtimoiy xatti-harakatlarga jalb etish va majburlash

✓ bola bajara olmaydigan ishlarni bajarishni asossiz talab qilish ü bolaning me‘yorida rivojlanishiga to‘siq bo‘luvchi ortiqcha homiylik ü kattalarning o‘z va‘dalarini bajarmasligi, bolada ishonch tuyg‘usining buzilishi.

Ehtiyotsiz munosabat (befarqlik) – bolaning jismoniy, ruhiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatilishga olib keluvchi hayotiy ehtiyojlarni qondirilmassligi:

✓ e‘tiborsiz, qarovsiz qoldirish, xavf ostida qoldirish;

✓ bola ehtiyojlariga nisbatan befarqlik (ovqatlanishga, tibbiy ko‘makka, ta‘limga, muloqotga, rivojlanishga bo‘lgan ehtiyojlarining qondirilmassligi);

✓ hissiy yaqinlikning yo‘qligi (undan voz kechish)

✓ mavjud tahdiddan bolani himoya qila olmaslik (istamaslik)

Ekspluatatsiya – boladan o‘z manfaati yo‘lida foydalanish – og‘ir mehnat, seksual foydalanish, trafik (foydalanish maqsadida bolalarni olib chiqib ketish, sotish).

Bola bilan shafqatsiz munosabatning to‘rtta turini ajratadilar:

✓ Shafqatsiz jismoniy munosabat

✓ Jinsiy zo‘ravonlik

✓ Bola ehtiyojlariga e‘tiborsizlik

✓ Psixologik zo‘ravonlik

Shafqatsiz jismoniy munosabat – bolaga yetkazilgan tasodifiy bo‘lmagan har qanday tan jarohati.

Bolalar ustidan jinsiy zo‘ravonlik – bola yoki o‘smirdan shaxsiy jinsiy lazzat olish uchun foydalanish.

Bola ehtiyojlariga e‘tiborsizlik – ota-ona yoki parvarishni amalga oshiruvchi shaxslarning 18 yoshga to‘lmagan bolaning asosiy ehtiyojlarini ta‘minlashga surunkali noqodirligi.

Psixologik zo‘ravonlik, o‘z navbatida, ikki turda bo‘lishi ham mumkin:

✓ psixologik beparvolik – bu ota-ona yoki parvarishni amalga oshiruvchi shaxslarning bolaga zaruriy ko‘mak, e‘tibor, psixologik himoyani ta‘minlashga qodir emasliklari, unga mehrning yo‘qligi.

✓ psixologik shafqatsiz muomala – kattalar tomonidan bolani tahqirlash, uni kamsitish, xaqoratlash, mazax qilish maqsadida sodir etiladigan surunkali harakat.

Dastlab bolaga zo‘ravonlik namoyon etishning sababi ota-onalarning psixologik og‘ishi deb hisoblandi, keyin diqqat ijtimoiy kontekstga ko‘chirildi, bundan xatar omili ota-onaning bolaga zo‘ravonlik munosabatini shartlovchi qadriyatlar tizimi hamda ijtimoiy yakkalanishda yashirin ekanligi haqidagi xulosa kelib chiqadi. So‘ng zo‘ravonlikni ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlarning buzilgan interfaol ijtimoiy modeli orqali sharhlashdi. Tadqiqotchilar xatar omillarini shaxs, oila va jamiyat darajasida aniqlaydilar va bir omil emas, balki ularning o‘zaro ta‘siri bolalar ustidan zo‘ravonlik o‘tkazishga olib kelishini isbotlaydilar. Shuningdek, ular u yoki bu xatar omilining mavjudligi zo‘ravonlikni namoyon etish degani emas, balki uning paydo bo‘lish ehtimoli yoki imkoniyati borligini ta‘kidlaydilar. Bunda bir necha ijobiy omillarning mavjudligi (ijtimoiy ko‘nikmalar, “Men” ning ijobiy identifikatsiyasi va h.k.) xatar omilining ta‘sirini kamaytiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta‘lim tizimida bolalarga nisbatan zulm va zo‘ravonlikni oldini olish kompleks yondashuvni talab qiladi. Oila, maktab va davlat hamkorligi asosida yaratilgan xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi muhit bolalarning sog‘lom, barkamol va ijtimoiy faol shaxs bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Madaliyeva, F., & Abduraxmonova, M. (2021). O‘zbekistonda maktab bitiruvchi o‘quvchilarini kasb-hunar bilan ta‘minlashda ijtimoiy ish amaliyoti. *Студенческий вестник*, (8-3), 94-95.
2. Abduraxmonova, M., & A‘zamova, Z. (2021). O‘zbekistonda pensiya ta‘minoti tizimini shakllantirishning muhim jihatlari. *Интернаука*, (7-2), 91-93.
3. Sharipova, K., & Abduraxmonova, M. (2021). O‘zbekiston maktablarida mehribonlik uylari tarbiyalanuvchisi bo‘lgan o‘quvchilar bilan ijtimoiy ish amaliyoti istiqbollari. *Студенческий вестник*, (8-3), 82-83.
4. Abdurakhmonova, M., Karimova, G., & Karimova, M. (2021). Role of ethical culture in preventing violence among spupils. *Интернаука*, (11-2), 50-51.
5. Abdurakhmonova, M. M., Akramov, D. O., & Egamberdiev, F. A. (2020). Conceptual aspects of the development of social work in the new social protection system of Uzbekistan. *Chief Editor*, (5), 8.
6. Abdurakhmonova, M. M. ugli Mirzayev, MA, Karimov, UU, & Karimova, GY (2021). Information Culture And Ethical Education In The

Globalization Century. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(03), 384-388.

7. Abdurakhmonova, M. M., Akramov, D. O., & Egamberdiev, F. A. Conceptual aspects of the development of social work in the new social protection system of Uzbekistan. Chief Editor.

8. Abdurahmonova, M. (2020). World practical experience of developing a schooloriented sphere of professional activity of social work. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 12(6), 1181-1186.

